

УДК 94:17.023.32(437)

О. Б. Потапова, А. С. Устименко

РОЛЬ КОНЦЕПЦІЇ “ЧЕХОСЛОВАКІЗМУ” У ФОРМУВАННІ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ НАЦІЇ

Стаття присвячена проблемі взаємовідносин між двома провідними націями Чехословацької республіки – чехами та словаками у XIX – на початку XX ст. Метою статті є визначення ролі концепції “чехословакізму” у формуванні єдиного чехословацького народу.

У статті показано час формування концепції та її філософське обґрунтування; розкрито передумови виникнення концепції “чехословакізму” та місце у цьому процесі словацької інтелігенції старшого і молодшого покоління; проаналізовано причини протиріччя у відносинах чехів і словаків; показано недоліки концепції щодо створення єдиної чехословацької нації.

Ключові слова: концепція “чехословакізму”, Я. Коллар, Л. Штур, чехословацька нація, Т. Масарик, “гласисти”.

Проблема взаємовідносин між двома провідними націями Чехословацької республіки – чехами та словаками – завжди залишалась невирішеною. Чехословацька влада протягом всього періоду існування держави різноманітними способами проводила політику налагодження стосунків між ними. Одним з них була саме концепція “чехословакізму”, метою якої було не лише мирне співіснування чехів та словаків, а й їх об'єднання в єдину чехословацьку націю.

Актуальність даного дослідження полягає в тому, що в сучасних умовах глобалізації особливо гостро постають проблеми міжнаціональних відносин, які вимагають особливої уваги світової спільноти. Це стосується й України, де живуть представники понад 130 національностей. З метою проведення ефективної національної політики в сучасній Україні необхідно враховувати практику вирішення подібних питань різними державами. Найвиразнішою етнічною проблемою була саме у країнах Центрально-Східної Європи у міжвоєнний період, зокрема в Чехословацькій республіці (ЧСР), де особливо гострими були взаємовідносини між чехами та словаками, а чехословацька верхівка влади здійснювала політику, яка в певній мірі суперечила інтересам словаків. Тому для України є актуальним вивчення досвіду налагодження національних взаємовідносин у Чехословацькій республіці.

В російській і українській радянській історіографії зазначена проблематика майже не розглядалась, а якщо про неї згадували, то переважно в контексті засудження “псевдонаукової” теорії “єдиної чехословацької нації”, “вигаданої” Масариком. Сучасний аналіз вітчизняної та іноземної літератури показує, що в історіографії зазначена проблема з фактологічної точки зору розкрита доволі ґрунтовно, однак історики по-різному оцінюють ідею чехословацької держави і концепцію її етнополітики, розроблену Т. Масариком, тривають дебати щодо феномена “чехословакізму”. Вивченню даної проблематики присвячені роботи українських істориків С. Віднянського, О. Кравчука, Г. Савчука [1, 2, 3]. Серед іноземних науковців варто відзначити білоруського історика І. Вашкевича [4] та російського історика-славіста та богеміста Г. Мурашко [5].

Метою даної статті є визначення ролі концепції “чехословакізму” у формуванні єдиного чехословацького народу.

Ідея “чехословакізму”, або теорія про те, що “Землі чеської Корони” і “Верхньої Угорщини” займає один народ, виникла в епоху так званого “національного відродження”. Філософське обґрунтування теорії чехословацької культурної єдності першим спробував дати словацький політик Ян Коллар у 1836 р. З точки зору дослідника, у світі існує єдиний слов'янський народ, який складається з чотирьох племен: російського, польського, іллірійського (тобто південнослов'янського) та чехословацького [6]. Він вважав, що необхідно призупинити процес подальшого поділу “слов'янського народу” та розпочати поступове об'єднання в єдине ціле. “Багатомовність” слов'янських народів Коллар вважав однією з найбільших перепон на шляху їх подальшого культурного розвитку. “Для нас жертва будь-якого з діалектів не повинна бути важкою втратою, оскільки з втрати малого ми можемо отримати велику користь” [7, с. 41-43].

Словацький вчений сформулював концепцію чехословацького етносу, основою якої були його скептичні погляди щодо неможливості та безперспективності розвитку самостійної словацької мови та літератури в існуючих історичних умовах нерозвиненості національного життя та зростаючого гніту з боку угорців.

Теорія Я. Коллара стала зручним філософським обґрунтуванням для проєктів чеської ліберальної політики. Зручність ця полягала в тому, що чеські ліберали бачили в чехах і словаках один народ, причому тоді ще не якийсь “чехословацький”, а просто чеський, який тільки говорить на різних діалектах єдиної чеської мови. Чеський народ повинен був територіально і політично об'єднатися в федеративній Австрії і отримати в ній найширшу автономію.

Пізніше його ідеї стали теоретичним підґрунтям концепції Чехословацької Національної єдності, розробленої політичними діячами Чехословацької республіки Т. Г. Масариком та М. Р. Штефаніком.

Погляди Я. Коллара на слов'янську єдність увійшли в протиріччя з ідеологією молодого покоління словаків, яке очолив у 1830–ті рр. Людевіт Штур. Молоді словаки, на відміну від старшого покоління, які вважали Словачину частиною Австро-Угорської імперії та не приділяли уваги ідеї незалежності, підтримували концепцію словацького народу як самобутнього етносу. “Штуровці” закликали до збереження самобутності словацької нації, не беручи до уваги теорію племен Яна Коллара. Л. Штур відстоював ідею

необхідності прийняття єдиної національної ідеології, що дала б змогу підняти національну свідомість західних слов'ян на більш високий організаційний рівень [8, с. 43–44]. Варто зазначити, що у середині XIX століття завдяки зусиллям словацької інтелігенції, а саме Л. Штура, вихідців із кіл словацької протестантської інтелігенції М. Годжі та Й. Гурбана був кодифікований і введений в життя новий варіант літературної словацької мови. Згодом він отримав назву “штуровщина”. Ці особистості, разом із Л. Штуром протистояли спробі поширити чеську літературну мову на словацьке етнічне середовище [9].

Після провалу революції 1848–1849 рр. в Австро-Угорщині чеські і словацькі інтелектуали пішли кожен своїм шляхом. Чеські політики почали боротися за відновлення Чеського королівства у його історичних кордонах, тим самим взагалі виключивши зі свого поля зору словаків, тоді як останні бачили реалізацію своїх національних прагнень виключно в рамках федеративного угорського королівства шляхом перетворення Верхньої Угорщини в словацький національний край.

До 1918 р. Словаччина входила до Австро-Угорської імперії, внаслідок чого на її території проводилась жорстка політика мадяризації. Більша частина не сприймала цю політику і внаслідок цього більш широкого набула національна концепція об'єднаної чехословацької нації, яка мала назву “чехословакізм”. Незважаючи на це, чехословацькі відносини постійно наштовхувались на перешкоди, головними з яких були їх різноманітне трактування: з одного боку чеськими політиками, які були схильні до ідеї “чехословакізму”, з другого боку – переважаючою частиною словацьких діячів, які вважали концепцію про єдиний “чехословацький народ” помилковою та неможливою.

Одним з найголовніших чеських діячів, який розвинув концепцію єдності чеської та словацької націй був Томаш Герінг Масарик. Словак за національністю, він зумів у майбутньому об'єднати Чеську та Словацьку країни в єдину республіку та проводити активну міжнаціональну політику.

Вирішенням національних проблем відомий діяч став займатися з самого початку своєї політичної діяльності, з часу свого переїзду з Відня до Праги у 1882 р. Особлива важливість в політичному житті національного питання обумовлювалася історичними особливостями розвитку чеських і словацьких земель, що були позбавлені державності [10].

Власне чеське питання Т. Масарик тісно пов'язував зі словацьким. В одній із перших своїх праць, яка має назву “Чеське питання” (1895 р.) та присвяченій національним проблемам, політик відзначав, що слов'янська ідея в Чехії проявляється “в чехословацькій взаємності”. Він вважав, що чеська держава ніколи не припиняла існувати і в майбутньому мала включати Словаччину. Звичайно ж, до початку Першої світової війни це були лише ідеї, реального втілення яких майбутній президент ще не бачив. Саме війна мала вирішальний вплив на зміну як програми, так і дій політика [11, с. 105].

Вперше ідея створення самостійної об'єднаної держави чехів та словаків була висунута Т. Масариком у вересні 1914 р. в Роттердамі під час бесіди з британським державним діячем Р. В. Сеттоном–Уотсоном. Документально (також вперше) вона зафіксована в “Меморандумі” Т. Масарика, який був адресований правлячим колам Британії та Росії, хоча конкретних програм реалізації даного завдання ще не існувало [12].

Через чотири роки, 30 травня 1918 р. у Піттсбурзі в присутності Т. Г. Масарика була прийнята підготовлена ним резолюція спільного зібрання представників чеського та словацького земляцтва у США про створення єдиної чехословацької держави [13, с. 18]. Важливість угоди була в тому, що вона розглядала концепцію союзу двох держав – Чехії та Словаччини, яку пізніше в першій Чехословацькій республіці повністю прийняли словацькі автономісти. Тим самим вона стала контрастом офіційної державної концепції “чехословакізму”, яка була спрямована на формування єдиного політичного народу, на яку спиралась ЧСР у 1918–1938 рр.

У своїх бесідах з Карелом Чапеком Т. Масарик зазначав про провідну роль саме чехословацького народу: “Теоретично здавалося цілком виправданим возз'єднання тисячу років відокремлених один від одного, але надзвичайно близьких у мовному співвідношенні чехів і словаків, пізніше також і слов'ян-карпаторосів. Цей так званий чехословацький народ був покликаний своєю чисельністю відігравати провідну роль в чехословацькій державі” [14, с. 201].

Після 1918 р. поняття “чехословакізм” набувало не лише національного та державно–правового контексту, а й іншого – економічного, культурного та мовного. У Чехословаччині в період між двома світовими війнами ідея чехословацької національної єдності, закріплена в Конституції 1920 р., поступово перетворювалася з точки зору чехословацької державності – з чинника інтеграції у фактор дезінтеграції, оскільки практичні заходи держави були спрямовані на погіршення становища словаків у республіці.

Ідею “чехословакізму” трактували не лише чехи, а й словаки. Особливу роль відіграли “гласисти” – опозиція, яка виступала проти концепції словацького сепаратизму та за ідею чехословацької єдності. Один з них – переконаний чехословакіст Антон Штефанік, міністр за посадою та соціолог за професією, вважав, що словаки не відрізняються від чехів в тому, що стосується етнології, етнографії та мови, а також віросповідання, економічного та соціального життя настільки, щоб можна було говорити про дві різні нації. У той же час він визнавав, що словаків та чехів розділяють звичаї, традиції, історична доля в межах Австро-Угорської імперії, ступінь розвитку цивілізації, духовної та матеріальної культури. Тому він добре розумів, як важко наповнити в теорії новим змістом чехословацький націоналізм, який має бути чимось більш істотним, ніж політичний націоналізм будь-якої конфедерації двох споріднених народів. У зв'язку з автономією, визначення якої в той час вже почали обговорювати, А. Штефанік підкреслював єдність держави та “остаточне об'єднання чехів та словаків в єдину націю”, яка таким чином змогла б “протистояти ворогам, які оточують з усіх сторін”. На цей геополітичний фактор, а також чинник, пов'язаний з безпекою, постійно звертали увагу гласисти та чехословакісти. А. Штефанік тяжко пережив той факт, що діячі з Мартина та “людаки”, тобто представники, які підтримували ідеї Словацької національної партії, не хочуть дозволити

використання слова “чехословацький” без дефісу і що цим вони не визнають, навіть на політичному рівні, єдину чехословацьку націю [15, с. 174].

Варто зазначити, що у першій половині XIX століття чехословакізм Т. Масарика, який виражав ідеологію нової держави, був необхідний для підтримки європейської рівноваги в умовах боротьби сильних націй. Але це був і один зі способів вирішення “проблеми малих народів”. На Паризькій мирній конференції (1919–1920 рр.) позиція чехів була зрозумілою та раціональною: лише незначні за чисельністю, об’єднавшись зі словаками, вони зможуть створити самостійну державу – спадкоємицю деякої частини Габсбурзької імперії. Звідси і “формула Чехословаччини” як єдиної держави двох народів.

Отже, ідея “чехословакізму” стала провідною ідеологією, яка мала на меті провести об’єднання двох держав в єдине ціле. На першому етапі свого існування теорія “чехословакізму” стала об’єднуючим фактором для двох народів. Дві нації консолідувалися в одну проти зовнішньої загрози. Це, безсумнівно, сприяло зростанню міжнародного авторитету Чехословаччини, однак, разом з тим, теорія єдиної чехословацької нації вела до підриву її внутрішньої стабільності. У концепції не було враховано, з одного боку, глибокі культурні та соціальні відмінності між чехами і словаками, що сформувалися за століття “розділеної” історії. Це швидко позначилося на суспільно-політичному житті Першої Республіки і в другій половині 1930-х років стало одним із чинників її краху. З іншого боку, створюючи штучну “державотворчу націю” Чехословацької Республіки (ЧСР), її засновники, незважаючи на весь демократизм законодавства ЧСР, який надавав всім громадянам рівні індивідуальні права, фактично ставили під сумнів права національних меншин як етнічних груп, оскільки республіка оголошувалася національною державою “чехословацького народу”. Суперечлива політика чехословацької верхівки, основну частину якої складало саме чеські політики, недопущення словацької молоді до управління державою, поява Словацького автономістичного руху, значна кількість етнічних конфліктів не лише між чехами та словаками в майбутньому спричинили крах концепції “чехословакізму”, що призвело до розпаду Першої Чехословацької республіки.

Джерела та література

1. Віднянський С. В. Розпад Австро-Угорської монархії і проблеми національного державотворення в центральній-східній Європі / С. В. Віднянський // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Історія. – 2011. – Вип. 27. – С. 61–68.
2. Кравчук О. Т. Г. Масарик про ідею Чехословацької держави та принципи її національної політики / О. Кравчук // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи : збірник наукових праць / [редкол.: В. С. Степанков (головн. ред.) та ін.]. – Кам’янець–Подільський : Кам’янець–Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – Випуск 1. – 200 с.
3. Савчук Г. В. Роль ідеї “Чехословакізму” в проголошенні незалежності Чехословаччини / Г. В. Савчук // Актуальні питання сучасної науки. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 16–17 жовтня 2015 р. – У 2-х частинах. – Херсон : Видавничий дім “Гельветика”, 2015. – Ч. I. – 172 с.
4. Вашкевич І. В. Взаимоотношения чехов и словаков (1918–1948 гг.): этапы, ментальные парадигмы, государственноправовые решения / И. В. Вашкевич // Российские и славянские исследования : науч. сб. Вып. 7 / редкол. : А. П. Сальков, О. А. Яновский (отв. редакторы) [и др.]. – Минск : БГУ, 2012. – С. 101 – 107.
5. Мурашко Г. П. Избранное / Г. П. Мурашко. – М.: Институт славяноведения РАН, 2011. – 574 с.
6. Бевзюк С. В. Ян Коллар – діяч словацького відродження [Електронний ресурс] / С. В. Бевзюк – Режим доступу до ресурсу: <http://www.stationline.org.ua/history/103/17386-yan-kollar-diyach-slovackogo-vidrozhennya.html>
7. Из трактата Я. Коллара “О литературной взаимности между племенами и наречиями славянского народа” // Хрестоматия по истории южных и западных славян: Учеб. пособие для вузов. В 3 т. Т. 2. Новая история / Отв. ред. В. Г. Карасев. – Мн.: Университетское, 1989. – С. 41–43.
8. Л. Штур о программе газеты “Словянские народные новости” // Хрестоматия по истории южных и западных славян: Учеб. пособие для вузов. В 3 т. Т. 2. Новая история / Отв. ред. В. Г. Карасев. – Мн.: Университетское, 1989. – С. 43–44.
9. Бевзюк С. В. Діяльність Л. Штура в словацькому національному відродженні [Електронний ресурс] / С. В. Бевзюк – Режим доступу до ресурсу: http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/31/bevzyuk.pdf
10. На обломках імперії. Як создавалась Чехословакия [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.istpravda.ru/digest/1268/>
11. Masaryk T. G. Cesta demokracie III. Projevy – články – rozhovory. 1924–1928. – Praha : Ústav T. G. Masaryka, 1994. – 390 s.
12. Masaryk: Independent Bohemia (1915) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://ecommons.cornell.edu/bitstream/handle/1813/1451/Masaryk_Bohemia_1915.pdf?sequence=1
13. Из Питтсбургского соглашения об объединении чехов и словаков в самостоятельной республике (30 мая 1918 г.) // Хрестоматия по истории южных и западных славян: Учеб. пособие для вузов. В 3 т. Т. 3. Новейшая история / Отв. ред. Д. Б. Мельцер, Г. И. Чернявский. – Мн.: Университетское, 1991. – С. 18.
14. Чапек К. Бесіди з Т. Г. Масариком / К. Чапек. – Львів: Каменяр, 2001. – 270 с.
15. Кравчук О. Національні відносини в Чехословаччині 1918 – 1935 рр. : погляд Т. Г. Масарика / О. Кравчук // Проблеми історії Центральної та Східної Європи : збірник наукових праць [редкол.: В. С. Степанков (головн. ред.) та ін.]. – Кам’янець–Подільський : Кам’янець–Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. – Випуск 3. – 244 с.

Potapova O., Ustimenko A. Role of the concept of “Czechoslovakism” in the formation of the Czechoslovak nation

The article is devoted to the problem of the relationship between the two leading nations of the Czechoslovak Republic – Czechs and Slovaks in the XIX th – early XX th centuries. The article is aimed at defining the role of the concept of “czechoslovakism” in the formation of a unified Czechoslovak nation. The article shows the formation of the concept and its philosophical justification; describes the background of the concept of “czechoslovakism” and place in this process of the Slovak intellectuals of the older and younger generations; it analyzes the causes of conflict in the relations of Czechs and Slovaks; shows the shortcomings of the concept in creating a unified Czechoslovak nation.

Key words: the concept of “Czechoslovakism”, I. Kollar, L. Shtur, Czechoslovak nation, T. Masarik, “glasisty”.